

JAROSLAV
ČECHURA

**KRIZOVÝ MANAGEMENT
BAROKNÍ EKONOMIKY?**
PANSTVÍ TŘEBOŇ
A HLUBOKÁ NAD VLTAVOU
ZA PRVNÍCH
SCHWARZENBERKŮ
(1660–1720)

KAROLINUM

Krizový management barokní ekonomiky?

Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou
za prvních Schwarzenberků
(1660-1720)

Jaroslav Čechura

Recenzovali: Mgr. Veronika Stachurová Kucrová, Ph.D.
PhDr. Vladimír Jakub Mrvík, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Dita Kříšťanová

Překlad shrnutí Philip Jones

Grafická úprava Jan Šerých

Na obálce schwarzenberský znak (SOA Třeboň, oddělení Třeboň, Vs Třeboň,
sign. IA Nro. 2, mapa č. 3, inv. č. 3, Plán města Třeboně, [1699])

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Jaroslav Čechura, 2019

ISBN 978-80-246-4503-2

ISBN 978-80-246-4509-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

... v období (po polovině 17. století), kdy se u nás uskutečňoval stav,
jemuž říkáme druhé vydání nevolnictví, nebo prostě druhé nevolnictví.
Zatím co stoupala robota, přecházely vrchnosti k robotnímu hospodářství
bez nájemných pracovních sil, bez kapitálových investic.
Druhé nevolnictví představovalo systém žijící doslova z potu a bídy poddaných.
Roboty, úrok, kontribuce a desátek pohlcovaly až 60 % hrubého výnosu rolníkovy práce.
Při tom daleko největší břemeno znamenala robota.
Přehled československých dějin, 1958

Teorie nezřídka projevují podivuhodnou neznalost věci.
Josef Pekař

Jistota škodí, ztrácíte objektivitu.
Sága Norénová

Okolo Třeboně
Okolo Třeboně, okolo Třeboně,
pasou se tam koně, pasou se tam koně.
Dej kobylám, to ti povídám,
dej kobylám ovsá.
Až se mně napasou, až se mně napasou,
domů mě ponesou, domů mě ponesou.
Dej kobylám, to ti povídám,
dej kobylám ovsá.
česká lidová

OBSAH

Poděkování	9
Několik slov úvodem	10
<hr/>	
1. Předehra „velkých změn“: Třeboňsko a Hlubocko 1620–1660	16
1.1 Panství Třeboň v letech 1620–1660	16
1.2 Panství Hluboká v letech 1620–1660	29
<hr/>	
2. Schwarzenberské počátky – Třeboň 1660–1680	35
2.1 Hejtman Gattermayer (1661–1664)	36
2.2 Hejtmané Pirkner a Kressl (1664–1669)	63
2.3 Hejtman Hossman (1669–1673)	75
2.4 Hejtman Mayerhoffer (1673–1679/80)	91
<hr/>	
3. První roky schwarzenberské Hluboké: 1662–1680/1	102
3.1 Hejtman Kressl (1662–1665)	102
3.2 Hejtman Eimer (1665–1681)	111
<hr/>	
4. Intermezzo roku 1680: mor a otázka rebelií na panstvích Třeboň a Hluboká	135
4.1 Mor na Hlubocku a Třeboňsku v roce 1680	135
4.2 Proč nebyly na panství Třeboň a Hluboká v roce 1680 rebelie?	145
<hr/>	
5. Panství Třeboň mezi lety 1681–1720	149
5.1 Bratři Siebertové a pokusy o modernizaci panství	151
5.2 Hospodářské a správní změny z konce 17. století	158
<hr/>	
6. Panství Hluboká v letech 1681–1720	176
6.1 Hlubocko v osmdesátých a devadesátých letech 17. století	177
6.2 Hospodářské a správní změny z konce 17. století	186
<hr/>	
7. Panství Třeboň: proměny vybraných aspektů vlastního hospodářství v letech 1660–1720	201
7.1 Třeboňské dvory v letech 1550–1750	201
7.2 Robotní povinnosti na třeboňském panství v letech 1660–1720	207
7.3 Koňské, volské potahy a dvory v letech 1660–1720	216

8. Panství Hluboká: proměny vybraných aspektů vlastního hospodářství v letech 1660–1720	219
8.1 Hlubocké dvory v letech 1550–1750	219
8.2 Robotní povinnosti na hlubockém panství v letech 1660–1720	227
8.3 Koňské, volské potahy a dvory v letech 1660–1720	232
<hr/>	
9. Hrst čísel (Výnos panství Třeboň a Hluboká v letech 1665–1666 a 1720)	235
9.1 Výnos panství Třeboň v letech 1665–1666 a 1720	236
9.2 Výnos panství Hluboká v letech 1665–1666 a 1720	238
<hr/>	
10. Prameny k třeboňskému a hlubockému pobělohorskému hospodářství	240
10.1 Úvodem	240
10.2 Hospodářské vizitace	242
10.3 Další typy pramenů	246
10.4 Korespondence – Třeboň	249
10.5 Korespondence – Hluboká	251
10.6 Knížecí nařízení a instrukce – Třeboň	255
10.7 Knížecí nařízení a instrukce – Hluboká	261
10.8 Provozní dokumentace – Třeboň a Hluboká	262
10.9 Metodická poznámka	264
<hr/>	
11. Velkostatek v Čechách: model Kalousek–Krofta–Černý	269
11.1 Josef Kalousek	269
11.2 Kamil Krofta	274
11.3 Václav Černý	277
11.4 Velkostatky v českých zemích a tzv. druhé nevolnictví	279
11.5 Na cestě od modelů k poznání reálného fungování pobělohorského velkostatku	286
11.6 K metodě zpracování „krizového managementu“	287
<hr/>	
Závěrem	290
Summary	301
Seznam pramenů a literatury	304

PODĚKOVÁNÍ

Již dlouho vím, že základním stavebním kamenem poznání historie jsou prameny. Proto si velice vážím práce archivárek a archivářů a vždy ochotně poslouchám jejich rady a vděčně přijímám jejich pomoc. Komu se někdy poštěstilo alespoň nahlédnout do legendami opředené „dlouhé chodby“ třeboňského zámku, ten ví, že se jedná o téměř tajemné prostory, které ukrývají nesmírné písemné bohatství, z něhož po desetiletí čerpám. Neméně důležité jsou také na první pohled nekomplikované prostory krumlovské pobočky třeboňského archivu, které chrání mnoho klíčových dokumentů k oběma panstvím. A právě zmínění dobří lidé k nim drží pověstné klíče. Mé srdečné poděkování patří řediteli třeboňského archivu Václavu Ramešovi, Laděně Plucarové, Aleně Kabelové, Veronice Rajsiglové, Elišce Hospaskové, Anně Kubíkové, Anně Fišerové, Karlu Dudáčkovi, Jakubovi Kaiseršatovi, Aleši Františkovi Plávkovi.

Za pomoc při studiu v archivu olomouckého arcibiskupství děkuji Haně Seichterové a za důležité informace o písemnostech k osobnosti Martina Friedricha Pruškovského Pavlovi Fricovi z Moravského zemského archivu v Brně.

Zvláštní poděkování náleží Raymundovi Paleczkovi (Mnichov) za velkorysé poskytnutí biografického materiálu k úředníkům hlubockého panství v letech 1650–1720. Jedná se o výsledek jeho detailních prosopografických rešerší k schwarzenberskému úřednictvu.

Mým posluchačům, diplomantům a doktorandům patří dík za jistou trpělivost, s níž snášeli po dlouhé měsíce řadu mých informací, námětů a nápadů, jež se týkaly dílčích otázek tématu. Někteří možná tušili, že jsem na nich testoval, zda myšlenky o proměnách na Třeboňsku a Hlubocku po polovině 17. století nejsou (přes)příliš vzdálené standardním představám o historii.

Za nevšední a trpělivou pomoc s finalizací rukopisu jsem zavázán díky Milaně Čechurové.

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

Dlouho, už velmi dlouho se zabývám tematikou, která si zdánlivě takovou pozornost nevyžaduje. Jde o téma, na které má historiografie – česká i zahraniční, bez rozdílu svého ideového či metodologického zaměření – po deseti letí, ba století shodný názor. Jedná se o na první pohled prostou, jednoduchou problematiku: Jaký byl charakter změn v polovině 17. století na českém venkově? Jaké síly způsobily jeho následný regres až úpadek? Jakou roli při tom sehrál pobělohorský velkostatek?

Jde tedy o problematiku poměrně nevzrušivou, jejíž podstatu lze stručně charakterizovat asi následovně. Do Čech přišly v důsledku pobělohorských konfiskací mnohé nové vrchnosti. Staré domácí rody dílem opustily dějinné jeviště, dílem velmi zchudly; některé ovšem dokázaly na této nové situaci profitovat. Dále bylo třeba nahradit válečné škody všeho druhu. Odtud vyšel impuls ke změně mechanismu velkostatku, který se snažil ušetřit co nejvíce nákladů, a tedy finančních výdajů. Změna spočívala v tom, že byly zavedeny vysoké roboty, aby se co nejvíce snížily výdaje za práci. Ze dvorů byly odstraněny potahy, čímž se měly ušetřit další prostředky. V důsledku nedostatku obyvatelstva na venkově došlo k připoutání zbylých obyvatel k půdě, bylo výrazně omezeno jejich stěhování apod. Krátce nastalo tzv. druhé nevolnictví.¹ Jednalo se o systém evokující chmurný obraz vývoje českého venkova od druhé poloviny 17. století. Obraz, jehož kontury byly občas narušeny rebeliemi či jinými formami odporu proti stávající situaci.

Tak uniformní odpověď bez ohledu na to, zda šlo o české či německé vlastivědné historiky, autory hlásící se ke Gollově škole, poválečné marxisty nebo zahraniční specialisty náležející do okruhu věhlasných univerzit, jakou je ta v Cambridge, ve mně vždy vyvolávala nemalé pochybnosti. Ty byly postupně stále více a více posilovány řadou mých prací, jež byly alespoň částečně zakotveny v 17. století. Tak nějak jsem stále nemohl nalézt stopy onoho připoutání k půdě, případně regresu, respektive z druhé strany sociální disciplinace. A to přesto, že jsem studoval panství, která do dnešních dnů disponují neobyčejným bohatstvím písemné dokumentace. Dokumentace, která snese plně srovnání s kterýmkoli jiným evropským regionem!

1 Naposledy k pojmu Alexander Klein – Sheilagh Ogilvie, Occupational structure in the Czech lands under second serfdom, *The Economic History Review* 69 (2016), s. 493–521.

Celou poslední dekádu jsem se zabýval, a to velmi intenzivně, „dějinami zdola“. Dějinami obyčejných lidí na jihu Čech, zejména na Třeboňsku, v souvislosti s každodenností, kriminalitou, ale i sexuálními aktivitami prostých venkovských žen a mužů. „Dějiny zdola – zjednodušeně řečeno – sledují perspektivu každodenního života obyčejného člověka, jak se odehrával v prostředí venkovských osad, vsí i samot, tedy v obyčejném světě nepriviligovaných lidí, ve svých obvyklých rytmech i v neobvyklých, nečekaných situacích.“² Přitom jsem si docela často kladl otázku, kde hledat určitý strop těchto aktivit. Přesněji řečeno, zda lze nalézt jakousi neviditelnou, pomyslnou či skutečnou hranici mezi svobodou jednání prostých lidí a jednáním správního aparátu jednotlivých panství. Na jedné straně mi bylo jasné, že „volnost“ jednajících vesničanů (poddaných) musela mít své víceméně nepřekročitelné meze. Na druhé straně jsem nepochyboval, že klasické „dějiny shora“, v daném případě postupy správního aparátu velkých majetkových celků, nemohly být čistě voluntaristické. A to aniž by respektovaly dlouhodobě – nejednou křehce – vytvářený status quo a prosazovaly bez ohledu na okolnosti více či méně konkrétní vůli majitele panství a jeho úředníků. Dějiny shora jsou orientovány centristicky, z centra na periferii. Stručně vyjádřeno jde o pohled historiků prizmatem vrchnosti a jejího správního aparátu.³

Tyto myšlenky mě zaměstnávaly v posledních letech stále více při studiu v třeboňském archivu stejně jako v jeho pobočkách, v první řadě v Českém Krumlově. Důvod byl prostý. Při dlouhodobé koncentraci na jedno jediné, byť veliké panství,⁴ jakým bezesporu třeboňské panství bylo, nelze jinak, než na takovéto limity narazit. To však není ani zdaleka vše.

Ono nejde jen o interakci vrchnost–poddaní obecně, ale o tento vztah v té které určité době. A přesněji by se mělo hovořit o celé triádě vztahů: majitel panství–správní aparát–poddaní. Za klíčovou dobu v těchto souvislostech je možné, ba nutné považovat polovinu 17. století a dekády následující. Po dlouhých desetiletích válečných a jiných zmatků nastala doba jistého uklidnění, v níž přicházely ke slovu často nové pozemkové vrchnosti. Na třeboňském

2 Tak Jaroslav Čechura: Dějiny zdola. Hledání ztracených lidí v 18. století, in: *Tenkrát na západě (Čech). Kapitoly z dějin kultury a každodennosti Plzně a Plzeňského kraje*, ed. Jiří Stočes, Eva Mušková a kol., Plzeň 2013, s. 239–256, cit. s. 248; týž, *Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)*, Praha 2015, s. 23.

3 Kamil Krofta: *Dějiny selského stavu*, 2. vyd., Praha 1949; srv. Josef Grulich: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008.

4 Srv. Jan Peters (ed.): *Gutsherrschaft als soziales Modell. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften*, München 1995; týž (ed.): *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997; týž, *Märkische Lebenswelten. Gesellschaftsgeschichte der Herrschaft Plattenburg-Wilsnack, Prignitz 1550–1800*, Berlin 2007; srv. Reiner Pras: *Grundzüge der Agrargeschichte, Bd 2: Vom Dreissigjährigen Krieg bis zum Beginn der Moderne (1650–1880)*, Köln – Weimar – Wien 2016.

a hlubokém panství to byli od roku 1661–62 štyřští Schwarzenberkové. To ale není v tomto okamžiku tak důležité. Daleko podstatnější je zde tradiční představa české (ale i nemalé části zahraniční) literatury, která už od 19. století vnímala polovinu 17. století jako zlomovou dobu, jež vedla ke vzniku tzv. druhého nevolnictví.⁵

Od léta roku 2015 jsem velmi intenzivně přemýšlel o protiběhu naznačených skutečnosti. Na jedné straně – zjednodušeně vyjádřeno – pán, na druhé straně jeho poddaní. Mou cestu k tomuto tématu vedly přirozeně třeboňské archiválie. Je možná banální neustále opakovat, jaké že to perly ukrývá proslulý třeboňský archiv,⁶ archiv nedávno přestěhovaný ze zámku do kláštera. Na druhé straně je zřejmé, že tyto skoro triviální pravdy nelze jen deklarovat, ale je nezbytné je naplnit místy třeba poněkud nezajímavou, protože dlouhodobou prací s těmito dokumenty.

Moji pozornost přitahovaly již určitou dobu jisté série pramenů, o kterých jsem neměl přesnější povědomí, co vlastně mohou obsahovat. Co bych mohl čekat od „hospodářských vizitací, konferencí a relací?“⁷ – říkal jsem si opakovaně. Nebude se jednat o nějakou poměrně stereotypní řadu informací o tom, co by se mělo dělat, ale správná každodennost tak nějak neměla sílu, prostředky a – nebojím se říci – moc, aby to prosadila? Na tomto místě ale nepředbíhejme.

Věc má navíc jistý nemalý háček, totiž ne všechny klíčové dokumenty k Třeboni se v Třeboni vyskytují.⁸ Není ovšem tajemství, že olbřímí fond „Třeboně v Třeboni“ představuje více než kilometr (1000 běžných metrů) archivní dokumentace! Leckterý archivní badatel by řekl – a mohl by mít i pravdu – že to je víc materiálu, než jeden badatel schopný zpracovat za celý život... A přesto to není tak docela pravda. Je třeba projít ne jeden fond v českokrumlovském oddělení třeboňského archivu. Zde nabývá téma *hospodářských vizitací* nového významu, obsahu stejně jako výpovědní hodnoty. V tomto okamžiku zjišťujeme, že jen třeboňské fondy samy o sobě nestačí.

5 Stručnou mezibilanci provedl Jaroslav Čechura: *Mikrosvěty jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750 (tradiční společnost raného novověku v Čechách)*, kap. I.6, v tisku. K terminologii podrobně Sheilagh Ogilvie: *Serfdom and the Institutional System in Early Modern Germany*, in: *Schiavitu e servaggio nell' economia europea. Secc. XI–XVIII. = Serfdom and Slavery in the European Economy. 11th – 18th Centuries*, Firenze UP 2014, s. 59–82, zejm. úvodní partie. Viz i Alexander Klein: *The Institutions of the „Second Serfdom“ and Economic Efficiency: Review of the Existing Evidence for Bohemia*, in: *Schiavitu e servaggio nell' economia europea*, s. 59–82; Alexander Klein – Sheilagh Ogilvie: *Occupational structure, passim*.

6 Václav Bůžek a kol. (ed.): *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 18.

7 Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, Velkostatek (dále Vs) Třeboň, sign. I A 6 W gama 5–17 (léta 1566–1784), srv. Zdena Kociánová: *Velkostatek Třeboň 1323–1951. Výtah z archivních repertářů pro oddělení spisová registratura, knižní archiv a knižní registratura*, Třeboň b. d.

8 K tomu Jaroslav Čechura: *Mikrohistorie, historický kontext a jihočeské prameny, *Paginae historiae* 24 (2016), s. 349–365.*

Ona přelomová doba totiž přinášela i tak trochu nečekaná řešení! V Českém Krumlově je najdeme pod heslem „panství Hluboká“ (dnešní název Hluboká nad Vltavou).

To vše navíc nabývá na intenzitě při uvědomění si skutečnosti, že panství Třeboň a sousední panství Hluboká nad Vltavou byla od počátku šedesátých let 17. století spravována poměrně dlouhou dobu společně, jako jeden ohromný hospodářský celek, jež tvořilo nějakých 180 sídelních jednotek všeho druhu: poddanskými městy počítaje a některými samotami (jednotami) konče. Jednalo se o rozsáhlou hospodářskou strukturu, pro kterou bychom marně hledali v soudobých Čechách (kromě českokrumlovského panství) analogii. Na Moravě by se k němu svou velikostí mohly přibližovat statky tehdejšího olomouckého biskupství. Taková zjištění přirozeně vyvolávají touhu poznat, jak takový velký hospodářský konglomerát na českém jihu mohl fungovat. Jakou podobu zde měl předpokládaný zlom a zásadní překročení starých principů ve prospěch nových myšlenek, nových postupů, případně nových cílů „cizácké šlechty“? A došlo k němu vůbec?

Z tohoto tematického půdorysu vyrůstá struktura knihy, která sleduje široké spektrum otázek. Jmenujme zde alespoň některé:

- vztah nové vrchnosti k oběma panstvím, jejich správnímu aparátu, k poddaným a k poddanským městečkům,
- intenzita změn, popřípadě kontinuita ve vlastním hospodářství (zejména dvorovém) a robotních povinnostech,
- hlavní témata hospodářských a správních vazeb mezi centrálou a jednotlivými hospodářskými sektory obou panství,
- význam vizitací pro chod a změny na obou panstvích,
- vztah aristokratů vůči venkovským poddaným a naopak,
- prvky paternalismu majitele panství vůči vlastním poddaným.

Nyní obraťme pozornost k vlastnímu obsahu monografie. První kapitola Předehra „velkých“ změn: Třeboňsko a Hlubocko v letech 1620–1660 představuje historickou retrospektivu k hlavnímu tématu práce. Zabývá se situací na obou panstvích v době před polovinou 17. století. Obě byla shodně silně zasažena válečnými událostmi, a to jak přímo, tak nepřímo. Třeboň i Hluboká přišly ve víru událostí po Bílé hoře a následujících konfiskacích o své majitele: Švamberky a Malovce. Zatímco se Třeboň stala na dlouhou dobu fakticky císařským majetkem,⁹ Hlubokou získal španělský hrabě Marradas. Vlastní

9 Josef Janáček (ed.): *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 289; Jan Amos Komenský: *Historie o těžkých protivenstvích církve české*, Praha 1952, s. 95; Bohuslav Balbín: *Obrana jazyka slovanského zvláště českého*, Praha 1923, s. 94.

10 Detailně Blanka Čechová: *Polsko-habsburské vztahy v době Ferdinanda III. a Vladislava IV. Dynastická diplomacie a třeboňská zástavní držba*, Brno 2012 (disertace).

hospodářství obou panství bylo velmi poničeno, zejména dvory a pivovary. Trvalo řadu desetiletí, než došlo k obnově alespoň nejdůležitějších výrobních zařízení. A v takovém stavu se obě panství dostala do rukou Jana Adolfa ze Schwarzenberka.

Druhá a třetí kapitola nesou název Schwarzenberské počátky – Třeboň 1660–1680 a První roky schwarzenberské Hluboké: 1662–1680/1. Obě kapitoly v podstatě pokrývají dobu Jana Adolfa ze Schwarzenberka († 1683). Výklad vychází z činnosti jednotlivých hejtmanů a purkrabích a jejich konkrétních kroků. Prováděli je v nejtěsnější shodě s majitelem panství a v první řadě plnili jeho příkazy. Těžiště změn, oprav či úprav všeho druhu bylo primárně zaměřeno na obnovu a zdokonalení vlastního hospodářství. Hlavní pozornost se týkala oprav dvorů, rozšíření jejich produktivní kapacity zvýšením chovu hovězího dobytka, popřípadě ovcí. Stranou bylo ponecháno pivovarnictví a rybníkářství. Samostatnou partií je tu činnost vizitátora obou panství, moravského šlechtice Martina Friedricha Pruškovského. Ten měl zásadní vliv na obě panství po dobu pětadvaceti let jak po stránce posouzení práce správního aparátu, tak i fyzické kontroly stavu panství v tom kterém roce.

Čtvrtá kapitola – Intermezzo roku 1680: mor a otázka rebelií na panstvích Třeboň a Hluboká – se zabývá dopadem moru na obě panství zejména na venkově během patrně největší morové epidemie v českých dějinách. Průběh choroby a její rozšíření včetně profylaxe naznačuje variabilitu působení této epidemie a její diferencovaný vliv nejen na každodenní život, ale šířeji i na hospodářský život obou panství. Druhé téma této kapitoly představuje pokus o vysvětlení skutečnosti, proč se vlna rebelií, která prošla nemalou částí Čech také v roce 1680, oběma velkým jihočeským panstvím vyhnula.

Pátá a šestá kapitola, Panství Třeboň (Hluboká) mezi lety 1681 a 1720, se zabývají vývojem obou panství na přelomu 17. a 18. století. Byl nejen ve znamení dokončení stabilizace obou komplexů, ale i hledání nových hospodářských cest vlastního hospodářství. Znamenaly zvýšení tlaku na vlastní poddané, případně hledání nových možností rozvoje vlastního hospodářství? Pokusím se prokázat, že se toto hospodářství v dané době poměrně výrazně vzdalovalo od klasických aktivit venkovského poddanského obyvatelstva.

Sedmá a osmá kapitola, Panství Třeboň (Hluboká): proměny vybraných prvků vlastního hospodářství v letech 1660–1720, se zaměřují na tři profilující aspekty předpokládaných změn: panské dvory, robotu a potahy ve dvorech. Souvisí to s verifikací klasického konceptu pobělohorského velkostatku jako nositele klíčových změn v životě českého venkova. Dostatek disponibilní dokumentace dovoluje v tomto směru formulovat poměrně jednoznačné závěry. Závěry, jež jsou v podstatě prosté hypotéz, které nabízelo dosavadní modelové řešení tohoto tématu.

Devátá kapitola Hrst čísel (Výnos panství Třeboň a Hluboká v letech 1665–1666 a 1720) se zaměřuje na konkrétní finanční bilanci obou panství, a to

pomocí extrapolace uvedených let. Stručně je pojednán celkový trend výnosu panství, a zejména potom jeho jednotlivých sektorů. Zvláštní pozornost je tu věnována dvorům. Vynášely opravdu tolik, kolik odpovídalo péči, kterou jim věnovala správa panství po celé sledované období? Je tu hledána i odpověď na otázku, zda se Schwarzenberkové stejně jako správní úředníci zaměřovali na maximalizaci zisku (výnosu), anebo spíše na udržení relativně stabilního (s meziročními výkyvy) výnosu panství.

V desáté kapitole Prameny podávám velmi podrobný rozbor archivní dokumentace, kterou je možné k tématu najít a použít. Mám za to, že její bohatství překračuje až historikovu fantazii. Je však na obou panstvích, které jsou předmětem zkoumání, nerovnoměrně zastoupena, a to ve prospěch Třeboně. Zde je možné v podstatě v intaktních řadách sledovat hospodářské vizitace stejně jako korespondenci jak mezi majiteli panství a hejtmany, tak listy z jednotlivých panství nejrůznějším institucím, sousedům apod. Jsou tu kopíáře přijímané a odeslané korespondence, které umožňují postihnout doslova každodennost chodu panství. Vynechat nelze ani knížecí nařízení a instrukce. Další cennou položku představuje provozní materiál, který se dotýká jednotlivých sektorů vlastního hospodářství. Z dalších uvádím jen neobyčejně komplexní finanční dokumentaci.

Jedenáctá kapitola Velkostatek v Čechách: model Kalousek-Krofta-Černý se věnuje přehledu bádání o velkostatku v Čechách od 19. století. Zvláštní pozornost je tu zaměřena na limity významné edice Řády selské a instrukce hospodářské, kterou pořídil v rámci Archivu českého Josef Kalousek. Dále jsou retrospektivně sledovány směry českého i zahraničního bádání k tématu velkostatku, a to po celé minulé století a v prvních dekádách 21. věku. Kapitola ústí v nástin konceptu, který je uplatněn v této monografii. Představuje novou kvalitu opuštění deduktivních modelů ve prospěch konkrétního řešení, které nabízí výše uvedený bohatý archivní materiál, doplnění o obecné metodologické poznatky studia struktur v dlouhé vlně.

1. PŘEDEHRA „VELKÝCH ZMĚN“: TŘEBOŇSKO A HLUBOCKO 1620–1660

Obě jihočeská panství, Třeboň i Hluboká, prošla v prvých dvou třech dekádách 17. století poměrně velkými změnami, jejichž dopad se táhl ještě po řadu následujících desetiletí. A nejednalo se tu jen o změny majitelů, případně zástavních držitelů. Doslova v patách těchto změn přicházelo do regionu vojsko. Města, městečka, vsi stejně jako hospodářské provozy se nevyhnuly nemalému plenění, ničení, ale také krátkodobým i dlouhodobým „kvartýrům“ vojáků. Nepřekvapuje potom, že mnoho obyvatel panství opustilo – ať natrvalo, či dočasně. Pro lepší pochopení předpokládaných změn, které nastaly po roce 1660 za nových vlastníků těchto dvou velkých a lidnatých panství, je účelné vypravit se právě do dekád spojených s fenoménem třicetileté války.

Pokusme se postihnout, jak tato léta ovlivnila (přímo nebo nepřímo) obě panství, a to počínaje různými válečnými destrukcemi a konče dluhy osob, které navzdory všem obtížím na panství zůstaly. A nejednalo se jen o dluhy vrchnosti, ale také o pohledávky za nezaplacené berně státu. Bylo by ovšem zjednodušující, kdybychom a priori vše přičítali událostem bezprostředně spojeným s třicetiletou válkou. Je třeba brát v potaz rovněž jiné faktory, které nemusely být pouze válečného či vojenského původu. Patří k nim změny vrchnosti, tedy vlastníků panství, hospodářské otázky spojené s narušením obchodních vazeb, případně poklesem počtu obyvatel a z těchto skutečností plynoucí mnohé sociální důsledky. To vše mohl doprovázet neklid, nejistota a další prvky z projevů dobové mentality.

1.1 PANSTVÍ TŘEBOŇ V LETECH 1620–1660

Třeboň se stala v roce 1602 rožmberskou rezidencí, když silně zadlužený Petr Vok prodal Rudolfovi II. rozsáhlé krumlovské panství a přenesl své sídlo do Třeboně. Poslední Rožmberk zemřel na konci roku 1611.¹¹ Jeho majetky zdědil synovec Jan Zrinský ze Serynu,¹² jenž však velice záhy, v únoru roku 1612,

11 Robert Šimůnek (ed.): *Rožmberkové: rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011; Václav Bůžek a kol.: *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011.

12 Václav Bůžek, Ondřej Jakubec, Pavel Král: *Jan Zrinský ze Serynu*, Praha 2009.

zesnul také. Majetky následně získali Švambergové (podle dokumentu o vzájemném nástupnictví z roku 1484). Jan Jiří ze Švamberka je rovněž dlouho nadržel, opustil tento svět roku 1617.¹³ Jeho syn Petr se aktivně zúčastnil stavovského povstání; i on zemřel záhy, již v roce 1620. Za jeho aktivity mu byl zkonfiskován velmi rozsáhlý rodový majetek, včetně třeboňského panství.¹⁴ Jeho bratr Adam ze Švamberka, který se povstání osobně nezúčastnil, skončil v emigraci bez možnosti nárokovat bratrovy majetky. Třeboň se takto roku 1621 stala na čas komorním majetkem.¹⁵

Na sklonku předbělohorské doby se jednalo o velké a lidnaté panství, které tvořila tři města (Třeboň, Lomnice nad Lužnicí a Veselí nad Lužnicí), tři městečka (Ledenice, Dolní Bukovsko a Mezimostí) a dále 66 vesnic s 1591 osedlými.¹⁶ Součástí panství bylo ovšem také poddanské město Soběslav s poněkud samostatnějším statusem a s nezanedbatelným městským statkem. V té době Třeboňsko hraničilo na jihu s Dolními Rakousy, dále s panstvím Nové Hradky, patřícím původně do rožmberského dominia, na jihozápadě potom sousedilo s olbřímím panstvím (tehdy komorním) Český Krumlov. Na západě navazovalo na městské (šosovní) vsi královského a horního města České Budějovice a také na panství Hluboká nad Vltavou, které drželi Malovcové. Severozápadní hranici představovaly statky Bzí, Žimutice a Zálší, sever tvořily městské vsi Soběslavi. Konečně na východě a jihovýchodě sousedilo Třeboňsko se slavatovskými panstvími Jindřichův Hradec a Nová Bystřice.¹⁷

Na třeboňském panství fungovalo rozvinuté vlastní (režijní) hospodářství. Jeho páteří bylo už tehdy středoevropsky proslulé rybníkářství: bylo zde několik desítek rybníků. Pouze v letech 1592–1611 dosáhl příjem z nich téměř čtvrt milionu kop grošů míšeňských. Třeboňské panství bylo tedy velmi výnosné. Dále byly na panství dva pivovary (zámecký a v Lomnici nad Lužnicí), jejichž výnos přesáhl v uvedeném dvacetiletí sto tisíc grošů míšeňských. Na Třeboňsku se nacházelo šest menších dvorů, jejich obilná produkce ale ani zdaleka nestačila zásobovat pšenicí místní pivovary. Velká kvanta obilí nakupovala správa panství od místních sedláků.¹⁸ Do režijního hospodářství

13 Jiří Kubeš: Švamberský dvůr v Třeboni v letech 1611/1612–1620, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, ed. Václav Bůžek – Pavel Král, České Budějovice 1999, s. 441–468.

14 Tomáš Bílek: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, I, Praha 1882, s. 656–658.

15 Detailně Blanka Čechová: *Polsko-habsburské vztahy v době Ferdinanda III. a Vladislava IV. Dynastická diplomacie a třeboňská zástavní držba*, Brno 2012 (disertace).

16 Podle urbáře z roku 1598, Vs Třeboň, kniha č. 82 (st. sign. I A 6 G beta No. 3i), srv. Blanka Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 151–153.

17 Výstižný popis panství podal Pavel Pumpr: *Beneficia a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010, s. 58–71.

18 K tomu Jaroslav Čechura: Třeboň za posledních Rožmberků: hlavní zdroje příjmů a výnos panství, *Jihočeský sborník historický* 63 (1994), s. 162–174.

náležela desítka mlýnů.¹⁹ Následovaly ještě další položky, za všechny jmenuji užítky z lesů.²⁰

V rámci pobělohorských konfiskací přešla Třeboň na královskou komoru, odkud ji získal přímo císař Ferdinand II. Ten ji postoupil v roce 1625 svému synovi, arcivévodovi Ferdinandu Arnoštovi, který o šest let později obnovil zdejší augustiniánský klášter.²¹ V roce 1637 byla Třeboň postoupena jako zástava polskému králi Vladislavu IV. Po smrti jeho manželky Cecílie Renáty byla tato zástava v roce 1645 vyplacena Ferdinandem III. V roce 1649 byla Třeboň dána do zástavy arcivévodovi Leopoldu Vilémovi, který s panstvím od roku 1658 zcela volně disponoval a v roce 1660 jej prodal Janu Adolfovi ze Schwarzenberka. Bezmála desítka majitelů či zástavních držitelů třeboňského panství za půl století, to jistě nepřinášelo právě ideální správní vztahy mezi byrokratickým aparátem a aristokraty, většinou jihočeskému panství velice vzdálenými.

Za stavovského povstání, ale i po něm bylo jak pro měšťany, tak venkovské obyvatele panství z početných vsí v okolí zásadní skutečností, že v Třeboni chyběla vrchnost; takto nechráněné panství, ale také kvapně opevněné město Třeboň „zaplavila císařská vojska“.²² Třeboň spravoval na počátku dvacátých let 17. století Vilém Slavata, kterému bylo panství několikrát nabízeno do zástavní držby, ale majitel blízkého jindřichohradeckého panství se v ni nevázal. V roce 1623 přesto jmenoval nové úředníky, v čele s hejtmánem Havlem Volfem z Telče.²³ Určitou dobu spravoval panství rovněž don Baltazar de Marradas prostřednictvím dona Martina Huerty, kterého vystřídal Zdeněk Libštejnský z Kolovrat.²⁴ Hrabě Marradas nechal odvézt podstatnou část třeboňského zámeckého mobiliáře na Hlubokou, některé položky získal posléze také V. Slavata.²⁵ Škody, které způsobilo císařské vojsko, byly velmi značné: byl téměř zničen třeboňský pivovar,²⁶ většina dvorů,

19 Detailně Jaroslava Škudrnová: *Rajonizace rožmberských vodních mlýnů na panství Třeboň po roce 1590: Mýtus, nebo skutečnost?*, Praha 2014, (diplomová práce).

20 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825 = SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář (SÚK), staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

21 Jaroslav Kadlec: *Klášter augustiánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004, s. 173-190.

22 B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 153.

23 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825 = SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář (SÚK), staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

24 B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 153, pozn. 706; NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825.

25 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825. Avizovaný inventář se nedochoval.

26 Např. v srpnu až prosinci 1623 byl zcela mimo provoz. V letech 1624 a 1625 občas uvařil trochu piva, ale mezi sv. Havlem 1624 a sv. Jiřím 1625 byl opět mimo provoz.

jež byly částečně ze dřeva, byla vypálena²⁷ právě tak jako ovčiny a mlýny;²⁸ zpustla i řada rybníků.

Výnos panství v letech 1622–1623 podle zachované účetní dokumentace dramaticky poklesl. Není třeba uvádět sumární čísla.²⁹ Určitý vliv na tuto situaci měla i tzv. kalada a zavedená dlouhá mince.³⁰ Nelze přitom ale vyloučit, že tyto machinace nemusely mít v lokálním prostředí tak zničující účinek jako například v hlavním městě. Jihočeské panství bylo navíc vystaveno různým aktuálním, často destruktivním událostem oné neklidné doby. Jakýsi zevní výsledek těchto neklidných a neurovnaných poměrů byl, že úředníci neměli valný zájem na tom, aby se pokoušeli zlepšit poničenou kostru vlastního hospodaření panství.³¹ Také v pozdějších vizitacích a popisech panství z třetí dekády 17. století bylo úředníkům kladeno za vinu, že třeboňské panství zůstává v neutěšeném stavu. V podstatě každý rok se na panství objevili vojáci císařské armády – někdy tudy pouze táhli, jindy se tu na nějaký čas zastavili.

Myslím, že velmi dobrým indikátorem vnitřního stavu panství byly zejména tři skutečnosti: poničený zámecký pivovar, zanedbané rybníkářství a odchod nemalé části obyvatelstva pryč z panství. Určitou reflexi situace přinesla vizitace z roku 1626.³² Poměrně detailně byla popsána náboženská situace ve městech a vesnicích, ale i mezi úřednictvem. Po konstatování náboženských poměrů na panství byla zaznamenána situace městských živností a hospodářský stav panství obecně. V tomto kontextu by nemělo překvapit, že se vycházelo od stavu třeboňského zámku.³³ Jiný vizitační dokument z roku 1629, pocházející od Adama Putschära, se již zabýval konkrétní situací

27 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825, například Nový dvůr (Nejhoff) na třeboňském předměstí („der Undertheil ist von Mauren, das andere gebeüde von Holtz aufgeführt... Dieses Furwergk ist in grundt ausgebrandt unnd verderbt, zu dieser Zeitt werden bey dem Schloss gehalten“). Následoval výčet dobytka, který ovšem není zcela marginální: 12 krav, 9 tažných volů, tři kobyly, 5 kusů mladého dobytka.

28 Tamtéž: „Diese Mühlen ist von dem Kriegs Volkh ganz abgebrandt unnd verderbt, das daraus biss dato khein nuzen gefolgt.“

29 Vs Třeboň, knižní archiv – registratura, červené signatury, I R 1 (1622–23).

30 Srv. např. Antonín Kostlán: Dlouhá mince v Čechách. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 1 (1991), s. 101–127; týž, Vliv třicetileté války na vznik a utváření barokní mentality v českých zemích, in: *Baroko v Itálii – baroko v Čechách = Barocco in Italia, Barocco in Boemia: setkávání osobností, idejí a uměleckých forem* (sborník příspěvků z italsko-českého symposia, Praha 19.–21. dubna 1999), Praha 2003, s. 11–129; Odo Burböck: Johann Ulrich von Eggenberg – ein Gewinner der grossen Calada, in: *Sborník konference věnované prof. Jiřímu Sejbalovi 1929–2004. Postavení Moravy v mincovnictví a peněžních vztazích ve střední Evropě*, Ostrava 2007, s. 71–78.

31 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825 = SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

32 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

33 Nechybějí ani údaje o stavu rožmberské knihovny, odkud si měli vzít hrabě Kolovrat a jeho manželka některé „mitt Golt unnd Silber beschlagene Buecher sambt den damaschkenen Vorhängen...“ Srv. Lenka Veselá: *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005, s. 231–254.

zejména ve správě panství, a to na základě analýzy účetního materiálu.³⁴ Na prvním místě byly konstatovány vysoké cestovní náklady, nedůsledný výběr mýta i desátků, nízké ceny ryb při prodeji apod. Je zjevné, že zde nešlo o žádnou systémovou revizi, ale o poměrně povrchní hledání příčin, proč panství nevyváží tolik peněz, kolik by si aktuální držitelé přáli.

Zde se poprvé objevuje skutečnost, s níž se budou čtenáři této knihy setkávat po řadu následujících desetiletí. Jde o poněkud nečekanou, vlastně docela nadčasovou záležitost, totiž příliš vysoké cestovní náklady; úředníci prostě při svých „úředních cestách“ mnoho utráceli. S touto skutečností do slova zápasila – a poměrně marně – ještě schwarzenberská centrální správa na konci 17. století. Podobného rázu byl i císařský rozkaz pro Karla st. z Lichtensteina, ve kterém mu panovník přikázal, že mají být na Třeboňsko vráceni poddaní (sirotci), kteří odtamtud utekli.³⁵ Zde šlo o typický projev *prázdné litery* takovýchto panovnických dokumentů. Netřeba pochybovat o tom, a zanedlouho to budu moci prokázat, že podobný příkaz se docela míjel účinností, což přirozeně není ve sledovaných souvislostech vůbec zanedbatelné. Podobný panovníkův dokument se znovu objevil o dva roky později.³⁶

Poněkud jiný zorný úhel zaujímaly zprávy třeboňského purkrabího Víta Decary (1623–1630).³⁷ Tento nesporně zajímavý muž měšťanského původu ztratil svůj úřad v důsledku obvinění z majetkových machinací. Decarovy zprávy jsou velmi důležité už z toho důvodu, že se zabýval vlastním třeboňským hospodářstvím, popisoval jeho jednotlivé sektory.³⁸ Jakousi konfrontaci s jím vylíčeným stavem panství představuje zpráva duchovního pátera Jacoba Merella,³⁹ který se stavěl vůči někdejšímu purkrabímu v nejednom aspektu

34 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 297. Putschär ve své zprávě konstatuje tyto nedostatky: A: cestovní náklady, B: kostelní výdaje, C: hovězí maso, D: práce tesařů, E: (nespecifikováno), F: nákupy, G: mýto, H: almužny a dávky klášteru klarisek v Českém Krumlově, J: zvěř-bobři, K: Colidius – mapa, L: náklady na správní aparát, M: chyba důchodního písaře, N: platy různým úředníkům.

35 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825.

36 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a; Vs Třeboň, sign. I B 6 W gama 5. V tomto kontextu je důležitá i zpráva Lorenze Pergera z roku 1629, SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a. Zde nepřehlédneme, že pivovar byl částečně v provozu od roku 1623. Obecně k nedodržování vydávaných norem v raném novověku Jürgen Schlumbohm: *Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates?*, *Geschichte und Gesellschaft* 23 (1997), s. 647–663.

37 K němu detailně B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 186–191.

38 „Relation des gewesten Burgraffen --- Vít Decara“; svou zprávu strukturoval následovně: 1. zámek, 2. pivovar, 3. dvory, 4. ovčiny, 5. mlýny, 5. rybníky, 6. Zlatá stoka, 7. poddaní a sirotci, 8. stálý příjem, 9. běžné platy.

39 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.